

İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ

A. İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİNİN TANIMI, KONUSU, AMACI VE METODU

1. MEZHEPLER TARİHİ BİLİMİNİN TANIMI:

Mezhep terimi, Müslümanların yaşadıkları sosyal, kültürel ve siyasi çevrenin etkisiyle dinin ana kaynaklarını anlama ve yorumlamada ortaya çıkan farklı görüşlerin zaman içinde taraftar bulması ile meydana gelen zümreleşme hareketidir.

İtikadi olarak mezhep terimi, din anlayışındaki farklılaşmaların, kurumsallaşarak itikadileşmesi sonucunda ortaya çıkan beşeri bir oluşumdur.

İlk mezhepler tarihi tanımını Taşköprüzade : “dini inançlarla alakalı sapkın mezhep ve görüşleri nakleden bir ilimdir.” şeklinde yapmıştır.

Mezhepler tarihinin kapsamlı tanımı Hasan Onat tarafından şu şekilde yapılmıştır: İslam mezhepleri tarihi, siyasi ve itikadi gayelerle vücut bulmuş, “İslamın düşünce ekolleri” diyebileceğimiz beşeri oluşumları bilimsel yöntemlerle inceleyen bir bilim dalıdır.

2. MEZHEPLER TARİHİ BİLİMİNİN KONUSU:

Geçmişten günümüze kadar Müslüman toplumların içinde zuhur eden itikadi ve siyasi mezheplerdir.

MEZHEPLER İNCELENİRKEN DİKKAT EDİLMESİ GEREKEN HUSUSLAR

- Mezheplerin isimlendirilmesi meselesi
- Mezheplerin doğuş sebepleri
- Mezheplerin teşekkül süreçleri (doğuş zamanı ve geçirdiği evreler)
- Mezheplerin nerede doğdukları ve hangi bölgede yayıldıkları hususu (coğrafi)
- Mezheplerin kiminle başladığı hususu
- Mezhebin temel fikirleri ve kavramları
- Mezheplerin yazılı kaynakları ve çağdaş araştırmalar
- Mezheplerin fırkalara ayrılması
- Diğer mezheplerle ilişkiler
- Mezheplerin günümüzdeki durumu
- Mezheplerin İslam düşüncesine katkıları

3. MEZHEPLER TARİHİ BİLİMİNİN AMACI:

İslam düşünce ekolleri olarak isimlendirebileceğimiz mezheplerin ortaya çıkış süreçlerini incelemek hangi şart ve ortamlarda ne tür fikirlerin doğup geliştiğini tespit edebilmektir.

Geçmişte vuku bulan olumsuz hadiselerden ibretler alarak sağlıklı bir İslam toplumu oluşturmayı hataya düşülen konuları dikkate sunarak benzer hataların işlenmesini en aza indirmeyi, bir bakıma insanların ibret almasını amaçlar.

Bu bilim dalı mezhebi farklılıkların din yerine ikame edilemeyeceğini öğretecektir. Zira mezhepler beşeri oluşumlar olup belli bir dönem ve mekanda dinin anlaşılması ve hayata uyarlanmasından ibarettir.

4. MEZHEPLER TARİHİ BİLİMİNİN METODU:

Bilimsel araştırma yöntemlerini kendine rehber edinen bu bilim dalı “Betimleyici/deskriptif metodu” araştırmalarında esas almaktadır.

Ön yargılardan uzak bir şekilde tarafsız olmaya çalışmak, anlamaya ve tanımaya gayret etmek ve bilimsel bir bakış ortaya koymak onun metodunu oluşturmaktadır.

5. MEZHEPLER TARİHİ BİLİMİNİN DİĞER BİLİM DALLARI İLE İLİŞKİSİ:

İslam mezhepler tarihi biliminin konusu, amacı, kaynakları ve metodu açısından diğer bilimlerle ilişkisi vardır.

a. Mezhepler tarihi – Kelam ilişkisi:

İlk dönem mezhepler tarihi yazarlarının hemen hepsi kelamcı idiler bu itibarla mezhepler tarihi bilimi ile kelam ilmi arasında ilk dönemlerden itibaren çok sıkı bir ilişkinin olduğu inkar edilemez.

Farklı ve Benzer noktalar ise :

- **Kelam ilmi**, konularına göre mezheplerin görüşlerini incelerken, **İslam mezhepleri tarihi bilimi** de mezheplere ait fikir ve görüşlerin ortaya çıkış süreçlerini mercek altına alır.
- Her iki ilminde kullandığı kaynaklar büyük ölçüde benzerlik gösterir.
- Metot ve yöntem açısından ciddi bir fark vardır.
- **Kelam ilmi** savunmacı bir anlayışla meseleleri ele alır. **Mezhepler tarihi** ise tasviri anlatımı esas alır ve mezheplerin itikadi ve siyasi görüşlerinin hangi şartlar içinde, nasıl oluştuğunu kendi bütünlüğü ve insicamı içinde incelemeye çalışır.
- **Kelam ilminin** yargılayan ve hüküm veren bir yönü vardır mezhepleri sınıflandırır ve kendisince dini konularını belirler. **Mezhepler tarihinin** ise böyle bir hedefi yoktur.

b. Mezhepler Tarihi – İslam Tarihi ilişkisi:

- ✓ *İslam tarihi*, islamın doğuşundan günümüze kadar Müslüman toplulukların tarihi ve siyasi olaylarını incelemektedir. *Mezhepler tarihi* de tarihi süreçte İslam toplumlarında meydana çıkan siyasi ve itikadi gruplaşma hareketlerini inceler.
- ✓ *İslam tarihi*, Müslüman toplumların kurduğu devletlerin tarihini, *mezhepler tarihi* ise Müslüman toplumlarda siyasi ve fikri ayrılıkların sonunda ortaya çıkan gruplaşmaların ve bunların zamanla mezhepleşmesinin tarihini inceler.

c. Mezhepler Tarihi – Dinler Tarihi ilişkisi:

- ✓ Takip ettikleri yöntem açısından benzerlik göstermektedirler. Her ikisi de betimleyici bir yöntem kullanmaktadır.

B. İSLAM MEZHEPLER TARİHİYLE İLGİLİ BAZI KAVRAMLAR

1. MEZHEP

Bir takım siyasi, içtimai, iktisadi ve diğer hadiselerin tesirlerinin mezhep kurucusu sayılan insan ile, ona uyanlardaki fikri, dini ve siyasi tezahürüdür.

Mezhep dinamik bir yapıya sahip olmalıdır. Tarihsel, politik-dini ve beşeri bir olgudur.

Konuları itibariyle mezhepler iki başlık altında ele alınabilir:

a. Siyasi Mezhepler:

Bir mezhebin teşekkül sürecinde siyasi faktörler belirleyici olmuş ise bu zümreleşme faaliyetini “Siyasi İslam Mezhebi” şeklinde isimlendirmek mümkündür.

Hicri I. Asırda imamet tartışmaları sürecinde ortaya çıkan haricilik ve Şiiilik siyasi mezheplere örnek teşkil eder. İslam tarihinde ortaya çıkan ilk siyasi mezhep Haricilik'tir.

b. İtikadi Mezhepler:

İslam'ın inanç esaslarına dair hususlarda ortaya çıkan ihtilaflar sonucunda teşekkül eden fırkalara itikadi mezhep adını vermek mümkündür.

Bu çerçevede mutezile ve mürcie ekollerinin itikadi tartışmalar neticesinde ortaya çıktıkları söylenebilir.

İslam dünyasındaki itikadi fırkaların ilki Kaderiyye'dir.

c. Mezhep Olmanın Bazı ölçütleri:

Bir düşüncenin veya siyasi bir hareketin mezhep olarak isimlendirilebilmesi için islama mensubiyet, itakadi veya siyasi konularda yoğunlaşma, bu yoğunlaşmanın gruplaşmaya dönüşmesi ve özgün bir metodoloji yahut kendi içinde tutarlılık özelliklerini taşıması gerekir.

Siyasi ve itikadi bir hareketin özgün bir mezhep kabul edilebilmesi için aşağıdaki özelliklere sahip olması gerekir:

- *Sistemli bir teolojisinin olması (kurumsallaşması)*
- *Yazılı bir edebiyatının olması*
- *Toplumsal boyutunun olması*
- *Fıkhi veya ameli boyutunun olması*

2. FIRKA/FIRAK :

Bu terimin İslami kaynaklarda mezhep kavramıyla paralel anlamda kullanıldığı görülmekle birlikte daha ziyade ana mezhebin alt kollarını ifade etmek için kullanılmıştır. Fırka terimi mezhep teriminden kapsam bakımından daha dardır.

Belli bir liderin görüşleri etrafında bir araya gelen gruplar “ashabul makalat” diye isimlendirilmiş ve zamanla bu gruplar fırka terimiyle ifade edilmiştir.

Fırka kelimesi, İslam mezhepleri tarihinde zümreleşmeyi ifade eden en yaygın terim olmuştur.

Abdülkadir el bağdadi'nin itikadi ve siyasi grupları incelediği “el – fark beynel firak “ adlı eseri örnek olarak verebiliriz.

3. MİLEL-NİHAL:

Millet(çoğulu “milet”) kelime olarak doğru bilinen ve takip edilen yol, din , inanç anlamlarına gelmektedir.

Mezhepler tarihinin bir terimi olarak Millet/Milel Allah'ın peygamberler vasıtasıyla insanlara inanmaları için gönderdiği kitaplı dinler anlamına gelmektedir ve “din” ile eş anlamlıdır. Milel ise “farklı dinlere mensup olan, insanlar açısından dinler” demektir.

(Şehristani Milel-Nihal'i, inanmadığı halde bir din ve inanç üzere olduğunu iddia eden kimselere verilen bir sıfat olarak tanımlar.)

Eldeki verilerle göre “el milel ven-nihal “ adını taşıyan ilk eser Abdülkahir el bağdadi'ye aittir.

Milel ve Nihal başlıklı eserler, diğerlerinden farklı olarak yalnızca İslam fırkalarını değil aynı zamanda diğer dinleri ve bu dinlerin mezheplerini de incelemektedir.

Şehristani'nin “el milel ven-nihal” adlı eseri klasik dönemde mezhepler tarihi yazıcılığının zirve eseri olarak kabul edilmektedir.

4.MAKALE – MAKALAT VE ASHABUL MAKALAT:

Sözlükte “söz, beyan, düşünce, inanç, görüş.” gibi anlamlara gelir.

Hz. Peygamber sonrasında meydana gelen siyasi ve itikadi tartışmalar veya kendi döneminde ortaya çıkan meselelerden biri veya birkaçı hakkında kendi görüşlerini açıklamak, mezhebini savunmak ya da başkalarının görüşlerini reddetmek, kötülemek ve eleştirmek amacıyla kaleme aldıkları küçük eserlere denilmektedir.

İlk makalatları ehl-i sünnet karşısındaki zümreler yazmıştır.

Makalat dönemi klasik mezhepler tarihi yazıcılığının ilk aşamasını oluşturmaktadır.

5.EHL-İ BEYT:

Sözlük anlamı. Ehl-i Beyt “ev halkı, hane halkı” anlamına gelmektedir.

Terim olarak ise Ehl-i Beyt, İslamın başlangıcından günümüze dek sadece Hz. Peygamberin ailesi ve soyu anlamında kullanılmıştır.

Ehl-i Beyt'in sadece Hz. Peygamber, Ali, Fatıma, Hasan, Hüseyin'den ibaret olduğu şeklinde Şii inanç bulunmaktadır.

Ehl-i Beyt tabiri Kur'an'da üç ayette geçmektedir. Birisinde Hz. İbrahim'in, diğerinde Hz. Musa'nın sonuncusunda ise :” Ey Ehl-i Beyt Allah sizden kusuru gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.” şeklinde Hz. Muhammed'in hane halkını ifade etmektedir.

Bu kavramın kapsama hakkında Şia ve Ehl-i Sünnet arasında tartışmalar olmuştur.

a) Şia'ya Göre Ehl-i Beyt Kavramının Kapsamı:

Genelde Şia özellikle İsnâaşeriyye fırkası, Ehl-i Beyt kavramını oldukça dar kapsamda değerlendirmişlerdir.

Şia'ya göre bu kapsama dahil edilenler:

Hz. Muhammed (s.a.s), Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin ve bunlara ilaveten Hüseyinin soyundan gelen dokuz masum imam.

b) Ehl-i Sünnet'e Göre Ehl-i Beyt Kavramının Kapsamı:

Şia bir yandan Ehl-i Beyt ve Ali Aba tabirlerini Rasullullahın hanımları ve diğer evlatlarını hariç tutarak, sadece Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hüseyin ile özelleştirirken diğer yandan kendi inaçları doğrultusunda Ehl-i Beyt kavramının genişletim “Selman bizden ve Ehl-i Beyt'tendir” rivayetiyle fars kökenli ünlü sahabe Selman-ı Farisi'yi de buna dahil etmekten kaçınmamıştır. Selman bile hususi bir mensubiyetle Ehl-i Beyt'ten sayıldığı halde Resullullahın hanımlarının Ehl-i Beyt'ten hariç tutulması taassuptan başka bir şeyle açıklanamaz.

Sünni alimler arasında Resulullah'ın Ehl-i Beyt'inin kimseler olduğu konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bazı din alimlerine göre Resulullah'ın Aliden maksat kendilerine sadaka verilmesi haram kılınan kimseler; bazılarına göre ezvac-ı tahirat ile rasulullah'ın zürriyeti olduğunu; bazılarına göre bütün akrabaları; bir kısmına göre ise Hz. Peygamberin bütün ümmetidir.

6. DİĞER BAZI KAVRAMLAR:

a) Ehl-i Hak Kavramı:

Genel olarak gerçeğe uygun inanç, hüküm ve düşünceleri benimseyenler anlamında kullanılan bir tabirdir ve bu tabir İslami literatürde genellikle Ehl-i Batıl'ın zıttı olarak kullanılmıştır.

Cürcani, Ehl-i Hak tabirini " Allah katında doğru ve gerçek olan hususlara kesin delillerle bağlananlar yani Ehl-i Sünnet vel Cemeaat olarak tanımlamıştır.

Birçok mezhep mensubu tarafından kendi haklılıklarını belirtmek için bu tabir kullanılmıştır. Bilindiği kadarıyla bu tabiri ilk kullanan kişi Şii alim Fazi b. Sazan en-Nisaburi olup, bununla Şii İmamiyye'nin haklılığını ortaya koymayı hedeflemiştir.

Sünni bilginler arasında ise bu tabiri ilk kullanan Hasan el Eşari olmuştur.

b) Ehl-i Salat Kavramı:

Ehl-i salat, Kabe'ye doğru yönelerek namaz kılmanın farz olduğuna inanan değişik mezheplere mensup Müslümanları ifade etmek amacıyla kullanılan şemsiye bir tabirdir.

"Namaz kılanlar" anlamına gelen Ehl-i salat tabirini ilk kullanan Ebu'l Hasan el – Eşari'dir.

c) Ehl-i Tevhid Kavramı:

Daha çok Allah'ın birliğine inanan bütün Müslümanları ifade eder.

Allah'ın tek yaratıcı olduğu hususunda bütün Müslümanlar bir görüştedir. Ancak ilahi zati niteleme konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu sebeple değişik mezheplere bağlı alimler gerçek ehl-i tevhid'in kendileri olduğunu savunmuşlardır.

Tespit edilebildiği kadarıyla Ehl-i tevhid tabirini "bütün Müslümanlar" anlamında ilk defa kullanan Ebul Hüseyin el Hayyat'tır. Ona göre ehl-i tevhidten olan Müslüman ya Mu'tezile'ye veya Cebriyye'ye bağlı olur.

Ehl-i Sünnet'e bağlı pek çok alim ehl-i tevhid tabirini "İslam dininin mümeyyiz vasfını tasdik edenler." Dolayısıyla "bütün Müslümanlar" anlamında kullanmışlardır. Bunlar büyük günah işleyen ehl-i tevhidin kafir kabul edilemeyeceğini, ayrıca cehennemde ebedi olarak kalmayacağını belirtmişlerdir.

d) Ehl-i Kible Kavramı:

Kabe'ye doğru yönelerek namaz kılanlar anlamına gelmektedir.

e) Ehl-i Ehva Kavramı:

Nefsin arzusuna uyanlar anlamına gelmektedir.

Sünni alimlere göre bu tabir genellikle dini esaslar bakımından bazı fer'i hususlarda Ehl-i sünnet çizgisinden sapan Müslümanlar kastedilmiştir.

Terim olarak ise inanç ve davranışlarını peygamberlerce tebliğ edilen ilahi buyruklara dayandırmayıp sadece beşeri görüş ve arzularına göre oluşturanlar şeklinde tanımlanmıştır.

Bu tabiri ilk olarak İmam Malik kullanmıştır ve o bununla Mutezile ve diğer bazı İslami fırkalara mensup kelimcileri kastedmiştir.

Hadis alimleri Ehl-i Ehva tabirini, özellikle Cehmiyye ve Mutezile kelimcileri başta olmak üzere genellikle Selef çizgisinden sapan bütün fırkaları kapsayacak genişlikte kullanmışlar, hatta onunla daha çok ehl-i bid'atı kastedmişlerdir.

f) Ehl-i Kitap Kavramı:

İlahi bir kütaba inananlar anlamına gelmektedir.

Terim olarak Müslümanlar dışındaki kutsal kitap sahibi din mensupları için kullanılır.

Mecusilik ve Sabilikten sadece isim olarak bahsedilmekte, bunlara ait bir kitabın olup olmadığı belirtilmemiştir ancak Ebu Hanife ve Ahmet b. Hambel Sabiiliği ilk dönem Yahudilik ve Hıristiyanlığının bir mezhebi olarak görüp ehl-i kitap kapsamında müteaaala etmişlerdir.

g) Ehl-i Bid'at Kavramı:

Sözlükte din ile ilgili yeni görüş ve davranışları benimseyenler anlamına gelen ehl-i bid'at asr-ı saadetten sonra ortaya çıkmış şer'i bir delile dayanmayan bazı inanç ve davranışları benimseyen grupları ifade etmek üzere kullanılan bir tabirdir.

Ehl-i bid'at, "aklı esas alıp nassları te'vil etmek suretiyle Hz. Peygamberden sonra sünnete aykırı bazı inanç ve davranışları benimseyenler". Şeklinde tarif edilebilir.

Ehl-i sünnet alimlerince Cehmiyye, Havaric, Mürcie, Şia, Kaderiyye, Mutezile gibi fırkalar ehl-i bid'at olarak kabul edilmiştir.

Şii alimler de, Hz. Peygamberin Hz. Ali'yi nass ile tayin etmesine rağmen buna aykırı davranan ashabi ve onların yolundan giden topluluğu ehl-i bid'attan saymıştır.

Ehl-i Bid'atın temel özellikleri:

- *Nassların ruhuna ve islamın temel yönelişlerine vâkıf olmamak ve yabancı kültürlerin etkisi altında kalıp nassları uzak yorumlara Te'vile tabii tutmak,*
- *Hz. Peygamberin ashabına karşı iyi niyetli olmamak ve onların özellikle dini ilgilendiren rivayet, anlayış ve uygulamalarına değer vermemek,*
- *Hz. Peygamberin kavli ve fiili sünnetine karşı menfi bir tutum takınmak, kendi görüşleriyle bağdaşmayan bazı sahih rivayetleri reddetmek,*
- *Ashabtan itibaren oluşan çoğunluğun din anlayışından kopup ayrılmak, azınlık psikolojisi içinde karşı grupları küfürle itham etmek ve dinin temel hükümlerini sürekli olarak tartışmaya açık tutmak,*